

СЕКЦІЯ 3 СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

АДАПТАЦІЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ДО НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

ADAPTATION OF PERSONS WITH DISABILITIES TO THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

У статті розглянуто питання соціальної адаптації студентів з інвалідністю до навчального процесу. Згідно з відомостями Організації об'єднаних націй у світі налічується близько 650 мільйонів людей з інвалідністю, що становить приблизно 10% основної частини населення. Розглянуто способи реалізації принципу рівності в навчанні осіб з інвалідністю та осіб з особливими освітніми потребами. Зараз активно впроваджується інклюзивне навчання на всіх рівнях навчання. У статті виділені основні поняття, що стосуються студентів першокурсників з інвалідністю та їхньої інтеграції у суспільство та освітнє середовище. Показані відмінності в розумінні й тлумаченні цих понять. Розкрито фактори адаптації студентів з інвалідністю та особливими освітніми потребами. Процес формування інклюзивного освітнього середовища у закладі вищої освіти неможливий без удосконалення управління інклюзивним навчанням у системі вищої освіти. У сучасних соціально-економічних умовах студенти повинні володіти після виходу з навчального закладу не тільки високим рівнем професійної підготовки, а й набором певних особистісних якостей: активністю, самостійністю, креативністю, упевненістю в собі, комунікабельністю, здатністю швидко й успішно адаптуватися в нових умовах. Проблема успішної адаптації студентів з інвалідністю в процесі навчання багато в чому зумовлена організацією навчального процесу закладу вищої освіти, навчальної та позанавчальної діяльності студентів. Під час реалізації інтегрованого навчання у студентів може виникнути криза взаємин, чому сприяють сформовані негативні уявлення про дітей з інвалідністю. Ці уявлення ґрунтуються на усвідомленні низького рівня їх пізнавальних можливостей і спостережуваних труднощів у навчанні. Інклюзивне навчання являє собою таку організацію процесу навчання, за якої усі студенти, незалежно від їх фізичних, психічних, інтелектуальних, культурно-етнічних, мовних та інших особливостей, навчаються разом в освітніх організаціях, які враховують особливі освітні потреби суб'єктів навчання і надають їм необхідну підтримку. Інклюзивне навчання сьогодні по праву вважається одним з головних пріоритетів державної соціальної політики України, що реалізуються в різному ступені на всіх рівнях освіти.

Ключові слова: адаптація, особа з інвалідністю, особливі освітні потреби, заклад вищої освіти, студенти першокурсники.

The article considers the issue of social adaptation of students with disabilities to the educational process. According to the United Nations, there are about 650 million people with disabilities in the world, which is about 10% of the majority of the population. Ways to implement the principle of equality in education of persons with disabilities and persons with special educational needs are considered. Inclusive education is now being actively implemented at all levels of education. The article highlights the basic concepts related to first-year students with disabilities, and their integration into society and the educational environment. The differences in the understanding and interpretation of these concepts are shown. Factors of adaptation of students with disabilities and special educational needs are revealed. The process of forming an inclusive educational environment in a higher education institution is impossible without improving the management of inclusive education in the higher education system. In modern socio-economic conditions, students must have after leaving the school not only a high level of training, but also a set of certain personal qualities: activity, independence, creativity, self-confidence, sociability, ability to quickly and successfully adapt to new conditions. The problem of successful adaptation of students with disabilities in the learning process is largely due to the organization of the educational process of higher education, educational and extracurricular activities of students. During the implementation of integrated learning, students may have a crisis of relationships, which is facilitated by the formed negative perceptions of children with disabilities. These ideas are based on the awareness of the low level of their cognitive abilities and the observed learning difficulties.

Inclusive learning is an organization of the learning process in which all students, regardless of their physical, mental, intellectual, cultural, ethnic, linguistic and other characteristics, study together in educational organizations that take into account the special educational needs of learners and provide them with the necessary support. Inclusive education today is rightly considered one of the main priorities of the state social policy of Ukraine, which are implemented to varying degrees at all levels of education.

Key words: adaptation, person with a disability, special educational needs, higher education institution, first-year students.

УДК 316.6
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.17.4>

Гуменюк І.Л.

к.екоп.н.,
заступник директора з наукової,
інноваційної та міжнародної діяльності
Подільський спеціальний
навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж

Палилюк О.М.

к.іст.н.,
викладач соціальних дисциплін,
в. о. завідувача кафедри
соціальної роботи та психології
Подільський спеціальний
навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж

Шевчук О.В.

к.пед.н.,
викладач соціальних дисциплін
Подільський спеціальний
навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж

Постановка проблеми. Сучасна система освіти розвиненого демократичного суспільства покликана відповідати індивідуальним освітнім потребам особистості. Створення в освітніх установах можливостей для задоволення індивідуальних освітніх потреб стає основою побудови багатьох систем навчання у всьому світі. Водночас існують певні групи дітей, які мають спеціальні освітні потреби, до того ж не тільки індивідуальні, але й особливі.

У таких дітей особливі освітні потреби з'являються тоді, коли в процесі їх навчання виникають труднощі й невідповідності можливостей дітей загальноприйнятим соціальним очікуванням. Ці особливі освітні потреби для дитини вимагають від установи надання спеціальних матеріалів, програм чи послуг. Включення осіб з особливими освітніми потребами в освітній процес необхідно для кращої адаптації осіб з інвалідністю до подальшого існування.

Проблема сучасного суспільства в адаптації людей з інвалідністю є надзвичайно актуальною, і це зумовлено соціальною незахищеністю цієї категорії людей. Актуальною проблемою є процес адаптації студентів з інвалідністю до навчання у закладах вищої освіти, оскільки їх адаптація сприяє ефективному процесу навчання та освоєння обраного ними фаху. В іншому разі у поведінці студента з інвалідністю будуть проблеми, пов'язані з соціальною ізоляцією, нездатністю до самовираження і самореалізації, виникненням негативних емоційних станів. Отже, вивчення факторів, що впливають на соціальну адаптацію осіб з інвалідністю в умовах навчання у ЗВО, є актуальним, яке постає перед педагогами та психологами.

Зараз питання інклюзивного навчання недостатньо опрацьоване. З аналізу наукової літератури можна зробити висновок, що на цей час не повною мірою осмислені і сформульовані критерії адаптованості дітей з особливими освітніми потребами в інтегрованому освітньому процесі, відсутні ефективні технології супроводу, за яких процес адаптації протікав би більш ефективно.

Постановка завдання. Мета статті – виявлення факторів, що впливають на адаптацію студентів з інвалідністю до умов навчання у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Теперішнє суспільство, на жаль, недостатньо адаптоване для осіб з інвалідністю, умови навчання також не є винятком. Адже заклади вищої освіти не повністю адаптовані для навчання осіб з особливими освітніми потребами. Це є актуальною проблемою, оскільки її прояви призводять до дезорганізації особистості і не дозволяють їй стати повноцінним членом суспільства.

Сучасні вимоги до навчально-виховного процесу, набуття куратором статусу голов-

ного фігуранта в реалізації програм виховної роботи [4; 8] потребують посилення педагогічних досліджень у цій сфері з метою розробки ефективних практичних методик з адаптації студентів з особливими освітніми потребами.

Термін «адаптація» використовується в різних галузях наукового знання, однак дослідниками ще не вироблено єдиної думки про його зміст. Так, одні автори розглядають адаптацію як процес, результат «притосування», а інші – як «взаємодію» людини з людиною (певним колективом, групою) або як «взаємодію» людини і середовища.

Процес адаптації передбачає передусім активність самого суб'єкта діяльності, яка вимагає осмислення своїх дій і вчинків, пошуку власних шляхів рішень відповідно до конкретних умов життєдіяльності, аналізу характерних особливостей і результатів взаємодії (зокрема, першокурсника) з новими людьми і обставинами. Адаптація полягає у складних, багатогранних взаєминах між людиною і довкіллям [3].

Відзначимо насамперед, що визначення терміну «адаптація» з'явилося в рамках біологічних концепцій другої половини XVIII ст. Тоді під цим терміном найчастіше малося на увазі пряме і переважно пасивне «притосування» живої істоти до навколишнього середовища (лат. "adaptatio" – пристосування). Під таким впливом склалися перші соціологічні трактування адаптації, які позначилися, наприклад, у працях Г. Спенсера і Е. Дюркгейма. Спенсер дотримувався позиції «крайнього адаптаціонізму». Суть її полягала в розумінні соціальної адаптації як процесу, в якому особистісні якості індивіда пристосовуються до зовнішніх соціальних відносин. Індивіда, який успішно пристосовувався до умов середовища, задовольнивши при цьому потреби життя в соціумі, Спенсер називав «граничною людиною», підкреслюючи тим самим можливість його повного пристосування до соціальних відносин та інститутів.

Дещо по-іншому підійшов до питань соціальної адаптації Е. Дюркгейм. Він вважав, що адаптаційна здатність індивіда полягає в умінні підкорятися нормам соціального середовища, ігноруючи ті прояви індивідуальності, які можуть суперечити цим нормам. В іншому разі, на його думку, виникає ситуація дезадаптації, яку він позначав терміном «патологія». За Дюркгеймом, індивіду залишається лише один адекватний спосіб адаптації – засвоєння норм середовища і пристосування до них. Надалі він дещо змінив свою думку, відзначаючи не тільки примусовий характер соціальних норм, але і їх «бажаність» для індивідів [7].

Загальне у позиціях обох дослідників – визнання домінування середовища над індивідом у процесі соціальної адаптації, що

досить чітко відображає ідею пристосування адаптанта як пасивного об'єкта зовнішнього впливу. Такі трактування соціальної адаптації можна назвати соціально-домінуючими. У них не розкривається позиція суб'єкта в процесі адаптації, ігноруються його індивідуальні властивості і здібності.

Інтегроване навчання передбачає модифікацію педагогічного процесу з урахуванням специфічних потреб осіб з особливими освітніми потребами і створення спеціальних освітніх умов; наявність в установах служби, що відповідає за організацію та проведення заходів з медичної, соціальної та професійної реабілітації. Базовим документом під час організації реабілітації інвалідів в установах профосвіти є індивідуальна програма реабілітації студентів з проблемами зі здоров'ям. Індивідуальна програма реабілітації розглядається як комплекс оптимальних для особи з інвалідністю реабілітаційних заходів, що представляють собою сукупність медичних, психологічних, педагогічних, освітніх та соціально-економічних заходів соціального захисту.

Інклюзивне навчання – це система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахуванні багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.

Інклюзивне навчання часто вважають альтернативою інтернатній системі, за якою діти з особливими освітніми потребами навчаються в спеціальних закладах освіти та змушені проживати в інтернатних відділеннях при них через їх територіальну розгалуженість.

Жодна дитина не має відчувати себе якоюсь іншою та виключеною з освітніх, культурних і соціальних процесів – це головне завдання інклюзії [5].

Головна відмінність інклюзивного навчання від інтеграційного полягає в тому, що під час інклюзивного навчання має змінюватись ставлення до осіб з інвалідністю та осіб з особливими освітніми потребами.

Отже, рухаючись шляхом інтеграції, ми реалізуємо право особи з інвалідністю брати участь у житті суспільства, а інклюзивне навчання використовується для опису процесу навчання осіб з інвалідністю та осіб з особливими освітніми потребами.

Інклюзивне навчання є одним з основних напрямів реформи і трансформації системи освіти, мета якої – реалізація права на освіту. В основі трансформації системи освіти і розвитку інклюзії лежать передусім найважливіші міжнародні правові акти – декларації і конвенції, що укладаються під егідою ООН і ЮНЕСКО, що стосуються прав людини і неприпустимості дискримінації за будь-якої причини.

Адаптація студентів ЗВО до умов навчання являє собою актуальну проблему сучасної освіти, досліджувану на психофізіологічному, індивідуально-психологічному та соціально-психологічному рівнях. На процес психофізіологічної адаптації впливає безліч факторів, серед яких важливе (якщо не визначальне) значення мають особистісні характеристики людини [10].

Адаптація студентів, які вступили на перший курс до ЗВО в умовах нового для них середовища існування, в умовах нової системи освіти у закладах вищої освіти не завжди проходить успішно. Дослідження процесу адаптації першокурсників дають можливість виділити такі головні труднощі: переживання, пов'язані з перехідним періодом:

- від шкільного до дорослого життя;
- невизначеність мотивації вибору професії;
- недостатня психологічна підготовка до самостійного життя, необхідність приймати рішення, брати на себе відповідальність за власні дії та вчинки;
- невміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки і діяльності, що підсилюється відсутністю звичного повсякденного контролю педагогів та батьків;
- нові умови діяльності студента у ЗВО – це якісно інша система співвідношення відповідальності і залежності, де на перший план виступає необхідність самостійної регуляції своєї поведінки; пошук оптимального режиму праці та відпочинку в нових умовах; налагодження побуту і самообслуговування, особливо під час проживання у гуртожитку;
- відсутність навичок самостійної роботи тощо.

Усі ці труднощі є різними за своїм походженням. Одні з них об'єктивно неминучі, інші мають суб'єктивний характер і пов'язані зі слабкою підготовкою, особливостями виховання в родині та школі [3].

Соціальна адаптація – це процес і результат активного пристосування індивіда (соціальної групи) до вимог та очікувань учасників нової або зміненої соціальної системи. Суб'єктом соціальної адаптації може бути індивід чи соціальна група. Індивід, проходячи соціальну адаптацію, соціалізується, інкультурується; проходить адаптацію трудову; узгоджує самооцінки та зовнішні оцінки, власні бажання й очікування з реальними можливостями й умовами соціального середовища. Соціальна спільнота в процесі соціальної адаптації гармонізує свої соціальні відносини, проходить процедури інституціоналізації. Внаслідок соціальної адаптації індивід чи група набуває здатності свідомо орієнтуватися в ситуаціях, вдаватися до адекватних моделей поведінки, обирати ресурси для реалізації своїх потреб

і домагань. Основні ознаки соціальної адаптації: активне творче долучення індивіда до суспільних процесів, готовність до взаємодії; пристосування до міжособистісних стосунків, властивих середовищам, до яких він належить, екологічного та культурного оточення тощо [1].

Процес адаптації може бути здійснений двома шляхами. Один з них має на меті пристосувати осіб з інвалідністю через створення спеціального життєвого середовища (коляски, милиці, пандуси, підйомники тощо). Інший шлях адаптації здійснюється через активізацію життєвої позиції хворого для подолання свого «дефекту». Він пов'язаний з особистісною позицією особи з інвалідністю [9].

Обидва вказані шляхи адаптації заслуговують на увагу, оскільки соціальна адаптація особи з інвалідністю буде неможливою без забезпечення його засобами пересування, необхідними ліками тощо, тобто тими першочерговими умовами, що забезпечують наближення життя особи з інвалідністю до життя його здорового оточення. І вже на основі цього необхідно розвивати в особистості соціальну активність, залучати її до суспільно корисної праці, діяльності в групі, що допоможе як підвищити її самооцінку та сформувати відчуття власної значущості, так і прискорить процес її соціальної адаптації [6].

Соціальна політика в Україні сьогодні орієнтована на інтеграцію осіб з інвалідністю в суспільство. Цю тенденцію характеризує розробка багатьох програм, спрямованих на зменшення соціальної дистанції між здоровими людьми та особами з інвалідністю. При цьому не враховується те, що соціум не готовий прийняти осіб з інвалідністю, надати їм рівні права та можливості. Це зумовлено значною психологічною дистанцією між особами з інвалідністю та здоровими людьми, яка викликана негативними стереотипами, установками, упередженим ставленням та дискримінацією, що є панівними в багатьох сферах взаємодії з особами з інвалідністю. Саме зменшення психологічної дистанції, на нашу думку, призведе до значного покращення адаптаційних можливостей як у соціумі загалом, так і в умовах навчання у ЗВО зокрема.

Рівень соціальної адаптації перебуває в тісному взаємозв'язку з актуальними потребами особистості. Процес соціальної адаптації є безперервним і розглядається як процес установлення відповідності між актуалізованими потребами і їхнім задоволенням. Суспільство зацікавлене в особистості, що задовольняє свої потреби, тому ефективність адаптації залежить від здатностей індивіда до встановлення зв'язків, компетентності індивіда до результативних дій у середовищі, адекватного сприйняття свого положення й засвоєння

нових ролей. Отже, соціальна адаптація – це безперервний процес досягнення відповідності між актуальними потребами і їхнім задоволенням шляхом активної позиції, що займає особистість у процесі життєвого шляху і вимірюється якістю життя індивіда. Метою соціальної адаптації є досягнення подібних результатів життєдіяльності стосовно інших суб'єктів взаємин. Загальноновизнано, що соціальне оточення індивіда (мікро- і макрооточення), де створені спеціальні найбільш сприятливі (або несприятливі) умови, є значимим чинником для розвитку індивіда. Якщо ці вимоги не виконуються, відбувається дисбаланс. Специфіка адаптації особи з інвалідністю залежить не тільки від особистісних особливостей і його дефекту (фізичних, психічних, сенсорних або інтелектуальних відхилень), але також від можливостей суспільства, від його готовності або неготовності поставитися до особи з інвалідністю як до особи, що володіє рівними з усіма іншими правами [2].

Висновки з проведеного дослідження. Соціальна адаптація студентів з інвалідністю в загальну систему соціальних відносин та у процесі пристосування до умов навчання у ЗВО стикаються із різними труднощами та перешкодами. Це, зокрема, проблеми зі здоров'ям, проблеми із пересуванням, наявність негативних стереотипів щодо осіб з інвалідністю. Але не варто забувати про те, що якими б не були сприятливими умови для навчання та соціалізації, її результати залежать від цілеспрямованості самого індивіда.

Звісно, усе це значно ускладнює процес адаптації і вимагає надання психологічної допомоги студентам з особливими освітніми потребами, метою якої є підвищення самооцінки індивіда, формування в нього почуття власної значущості та потреби до соціальної активності. З іншого боку, корекційні впливи повинні бути спрямовані на зміну стереотипних уявлень соціуму щодо особи з інвалідністю, формування толерантного ставлення до неї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адаптація соціальна URL: <https://vue.gov.ua>.
2. Будаева Г.С. Социальная адаптация инвалидов с поражением опорно-двигательного аппарата в современном российском обществе (На материалах Республики Бурятия): дис. ... канд. социол. наук : 22.00.04 / Галина Сергеевна Будаева. Улан-Удэ, 2005. 140 с. РГБ ОД, 61:05-22/373.
3. Буяльська Т.Б. Теоретичні аспекти адаптації студентів I курсу до навчання у ВНЗ. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Buyalska.php>.
4. Вища освіта України – Європейський вимір: стан, проблеми, перспективи. *Матеріали до підсумкової колегії МОН. «Освіта України»*, № 21–22, 19 березня 2008 р. С. 19.
5. Інклюзивне навчання. URL: <https://mon.gov.ua/tag/inklyuzivne-navchannya>.

6. Камінська Ольга. Особливості адаптації студентів з особливими потребами до умов навчання у ВНЗ. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/75>.

7. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. Інформ. зб. Міносвіти України. 1996. № 13. С. 2–15.

8. Теорія і практика духовно-морального виховання дітей та молоді. Постанова Загальних зборів Академії педагогічних наук України від 7 грудня 2005 року.

9. Тюрин А.В. Психологическая адаптация инвалидов с последствиями детского церебрального паралича URL: <http://www.dissercat.com/content>.

10. Щетинина Е.Б. Жизнестойкость студентов с ограниченными возможностями здоровья как фактор успешной социально-психологической адаптации к среде высшего образовательного учреждения. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия «Акмеология образования». «Психология развития»*. 2015. № 4 (16). С. 306–309.